ISSN 1312–2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ – РАЗЯСНЕНИЯ КРМСФО

КОМЕНТАР КЪМ МЕЖДУНАРОДЕН ОДИТОРСКИ СТАНДАРТ 720 ДРУГА ИНФОРМАЦИЯ В ДОКУМЕНТИ, СЪДЪРЖАЩИ ОДИТИРАН ФИНАНСОВ ОТЧЕТ

ТЪРГОВСКИТЕ ДРУЖЕСТВА ПРЕЗ РАННОТО ВЪЗРАЖДАНЕ – ОТ ЧУЖДИЯ ОПИТ КЪМ БЪЛГАРСКАТА ПРАКТИКА

ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ ПРЕПОРЪЧВА МСС 23 РАЗХОДИ ПО ЗАЕМИ

5-6 | 2008

ТЕСТ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО МСФО

Търговските дружества през Ранното възраждане – от чуждия опит към българската практика

Доц. д-р Иван Русев

През настоящата година се навършват 320 години от Чипровското въстание — най-голямото антиосманско въстание в българските земи за първите три века на турското владичество у нас. Въстанието избухва през ранната есен на 1688 г., организирано от католическото население на Чипровци — селище, станало известно със своите златарска и книжовна школи, с будните си граждани, с просветните си дейци, с изкусни занаятчии и *„тежки"* търговци. След въстанието, потушено с жестокост от турската власт и от нейните съюзници — военното формирование на унгарските протестанти, начело с граф Емерих (Имре) Тьокьоли, последва масова миграция на чипровци в съседните територии, намиращи се под контрола на Австрийската империя. Чипровската емигрантска вълна от 1688 г. е само един епизод от превърналия се в константен за векове наред стремеж на българите да търсят свободните зони за личностна и стопанска изява, а такива зони те откриват най-рано и най-лесно в територииите *„отвъд Дунава"* — във Влахия, Молдова, Трансилвания, Унгария, Австрия. В граничното пространство между двете империи — Османската, която макар и типично ориенталска, разполага с огромен вътрешен пазар, и Австрийската, която стриктно се придържа към модерната в Европа през абсолютизма политика на меркантилизъм, българският търговец бързо трупа нови знания и умения, още повече, че той попада в общността на т. нар. *„гръцки"* компании, включващи търговци от православните балкански провинции на Турция и ползващи се с привилегирован статут.

В насърчителната спрямо балканските търговци политика особено активни са трансилванските князе и австрийските императори. Първите *„гръцки"* компании се появяват в Брашов и Сибиу още през XVI в., но окончателното им изграждане става през XVII в. въз основа на привилегиите, дадени от трансилванския княз Георг Ракоци I (1630—1648 г.) през 1636 и 1641 г.[1] На 8 юли 1636 г. князът дава правото на балканските търговци в Трансилвания сами помежду си да избират съдии. Определени са и правилата, по които те могат да организират своята търговска дейност[2]. След Карловацкия мирен договор (1699 г.) Трансилвания е подчинена от Австрийските Хабсбурги и балканските преселници много скоро получават привилегии от страна на австрийските власти, което довежда до осезаем стопански подем на *„гръцките"* колонии в страната. Още на 15 май 1700 г. император Леополд издава диплом, по силата на който българите в Империята са поставени под пряката юрисдикция на Придворната камара и на фиска. През 1719 г. австрийското управление прилага режим на защита и по отношение на българските търговци в Олтения — разрешава им се да се самоорганизират в търговска компания. Особено активна е австрийската протекционистична политика спрямо балканците през втората половина на XVIII в., като техните привилегии са периодично потвърждавани и разширявани при императорите Мария Терезия (1776 г.), Йосиф II (1782 г.), Леополд (1791 г.) и Франсоа (1794 г.). Мотивите на Виена са ясно предначертани — в австрийската търговия с Балканите е най-целесъобразно да се използва посредничеството на местни търговци, които най-добре познават особеностите на пазара[3].

Българското търговско присъствие по направлението Дунав — Трансилвания — Австрия през XVII—XVIII в. е още една добра възможност за усвояването на търговската модерност, за прилагането на търговско-правните институти, в частност на търговското дружество. И тук българинът най-напред започва с уроците, получени от европейците, за да ги приложи по-късно в собствената си търговска практика. Става въпрос за австрийските търговски компании, които, подобно на тези на другите европейски държави от онова време, възникват с помощта на правителството, като така търговците получават известна доза сигурност в трудната си и все още негаранти-

рана от международното търговско право дейност, а държавната хазна се сдобива с част от печалбите на компаниите под формата на такси за даване или отсрочване на привилегии. Това са крупни дружествени форми, създадени от държавата с монополни права върху търговията в цели отрасли — т. нар. регулирани компании, *„родени"* от политиката на меркантилизъм, прилагана от австрийския абсолютизъм.

Още през XVIII в. австрийските регулирани компании привличат в дейността си български търговци. Показателен е примерът с търговската компания на името на барон фон Фрийз, която от 1752 до 1776 г. осъществява монетната търговия на Австрия с Ориента, а през 90-те години на XVIII в. се занимава с кредитни спекулации. Паралелно с това тя организира и контролира търговията между Виена и Цариград по поречието на Долния Дунав, където изгражда складове. Във връзка с дейността си компанията на барон фон Фрийз създава търговски клонове от Русе до Крим и привлича като съдружници Даниел Жефарович (от 1774 г.), хаджи Никола Патсатси, Константин хаджи Моско, Врусио Коаца и Атанас хаджи Георги. Сред нейните партньори са търговци от Виена, Цариград, Смирна (Измир); извършва сделки със *„Сава Гаврил и комп."*, с Атанас хаджи Вълко и много други[4]. От оскъдната информация за компанията на барон фон Фрийз не може да се установи с абсолютна сигурност националната принадлежност на балканските й съдружници и партньори, но ако се съди по имената, както и по географския обхват на нейната дейност, то сред тях осезаемо се забелязва и българското участие.

През 1723 г. военният управител на Банат граф Мерси създава т. нар. *„Темешварско търговско дружество"*. Съдружниците — учредители на дружеството, са шестима на брой, начело с графа. Трима от тях са българи: Йован Бибич, Паул Томянин и Александър Томянин. Българите внасят 3000 фл. — сума, която съставлява половината от капитала на дружеството[5].

В научната литература битуват различни мнения относно това каква е предпочитаната от българите в земите на север от р. Дунав организация на търговска дейност — самостоятелна или дружествена, и какви видове търговски дружества те създават през XVII—XVIII в. Разминаванията са вследствие на различния смисъл, който се крие зад иначе сходните понятия *„компания"* и *„търговско дружество"*, както и поради недостиг на архивна информация в някои случаи. Най-детайлен в обясненията си е добрият познавач на историята на българската емиграция в Трансилвания Карол Телбизов, който в желанието си да обясни разликите, смесва понятия от епохата с такива от по-късно наложеното гражданско и търговско право. След като потвърждава, че характерът и големият обем на търговията с добитък, широко практикувана от българите в региона, принуждава търговците да се сдружават със средства и с труд, Телбизов допуска, че обединенията стават основно между членове на рода и имат *„характер на гражданско дружество — форма на сдружаване, която по онова време навред се практикувала"*. По-нататък изследователят допълва: *„Тези дружества не били юридически лица, а съглашения (договори) на две или повече лица, обединили своята дейност за постигане на една обща стопанска цел. Затова и поетите задължения и придобитите права от сключените сделки били на самите съдружници, а не на някой отделен правен субект. В печалбата и в загубата на дружеството всеки участвал съразмерно с дела си"*[6]. Като илюстрация на своето предположение Карол Телбизов дава пример с дружеството на българите братя Качамагови, което работи под фирмата *„Марко, Никола и Георги Качамагови"* и което през 1739—1740 г. продава на Военното интендантство 1400 вола. Според автора въпросното дружество е *„гражданско"*, а не *„търговско"*, тъй като в документацията на сделката то не се води като юридическо лице, а се посочват имената на съдружниците[7]. По всички понятия на епохата обаче *„Марко, Никола и Георги Качамагови"* трябва да се определи като търговско дружество, тъй като през XVIII в. все още липсва модерно законодателство, което да изисква неговото функциониране като юридическо лице и са били напълно достатъчни договорните споразумения между съдружниците, каквито най-вероятно са съществували. Поне ако се съди по вече добре познатата практика, за която спомена и Телбизов[8].

Според Снежка Панова през XVII в. в търговията от направлението Дунав — Трансилвания — Централна Европа се оформя *„местно българско търговско съсловие"*, което развива дребна търговия. И докато през предходния XVI в. това съсловие се *„учело"* да търгува като съдружници, помощници, служещи в посредническата търговия на дубровнишките и еврейските търговци, то през XVII в. то навлиза уверено в търговския живот на региона и вече действа самостоятелно[9].

Емануил (Манол) Калфович и Панайот Константин	1745—1766 г.	търговия с вълна, памук, коприна и кожи кордовани, изкупувани от българските земи	Брашов, Виена
„Костадин (Коста) Дамчо и компания"	1747—1799 г.	търговия с вълна и боя; финансови сделки	Виена, Видин, Темешвар, Цариград
„Константин Геанли"	от 50-те години на XVIII в.	търговия с памук; монетни сделки	Серес, Свищов, Брашов
„Маникати Сафрано и синове" (родоначалник на фамилията и дружеството е Мартин Сафрано от Мелник)	втората половина на XVIII в.	търговия с восък, търговия с монети, банкерска дейност	Сибиу, Венеция, Триест, Влахия, Молдова
Братя Димитри, Георги и Янаки Йоан Марко	втората половина на XVIII в. до 1797 г.	търговия с восък, стъкло и др.	Сибиу
„х. Теохари х. Димитри"	втората половина на XVIII в.	различни стоки	Брашов, Серес, Сливен, Крайова, Цариград, Букурещ, Виена
Петко Шетрар и Теодор Чурко	1763—1780 г.	търговия с *„български"* стоки	Брашов, Цариград, Сливен, Серес
Братя х. Теохари, Константа и Михалаки х. Димитри	1769—1772 г.	в съдружие с Петко Шетрар и Теодор Чурко	Цариград, Сливен, Серес, Брашов
Апостол, Анастаси, Богдан и Христодул х. Вълкови (х. Вълко)	1770 г. — началото на XIX в.	посредническа търговия, монетни сделки	Сливен, Цариград, Варадин, Узунджово, Брашов
Братя Йоан и Константин Дан (Дука)	1771—1795 г.	търговия с преден памук и восък; монетни сделки	Брашов, Венеция, Влахия

Братя Теодор и Стамати Райкович	1775—1804 г.	търговия с памук; монетни сделки	Виена
Йоан х. Моско и Йоан х. Никола Патсатси	втората половина на XVIII в. (1777 г.)	финансови сделки	Букурещ, Виена
„Папазоглу"	1777 г. — началото на XIX в.	различни стоки	Темешвар, Букурещ
Братя Димитри и Теодор Посхари	1779—1803 г.	търговия с памук, вълна, коприна, боя; банкерски сделки	Виена, Букурещ
Димитри Хаджиопол и Павел Иконом	втората половина на XVIII в. — началото на XIX в.	различни стоки	Крайова, Темешвар, Виена
„Дарвар и синове" със създател Димитер Йохан Дарвар	втората половина на XVIII в. — началото на XIX в.	различни стоки	Виена, Землин
Диаманди поп Щерю (Папащерю) и Йоан (Яни, Янули) х. Димитри	1783—1824 г.	търговия с памук; търговия с монети и полици	Серес, Брашов

В таблицата е включена част от наличната информация, съдържаща сведения за по-големите и характерни със своята дейност български търговски дружества. Всъщност за народностната идентификация на търговците (фирмите), редом с техните имена и родни места, служи и фактът, че в документите те са определени като *„турски („гръцки") търговци — кайзерски поданици"*, дошли от южнодунавските земи. Търговските си операции фирмите реализират в огромното пространство между Виена и Цариград, като най-осезаемо е тяхното присъствие в районите, които те най-добре познават: земите на юг от Дунава (българските територии, включително и Македония), Влахия, Молдова, Трансилвания, Банат. С течение на времето, към средата и през

втората половина на XVIII в., периметърът на търговската им дейност се разширява и достига на северозапад до Прусия и Саксония (фирмата на Георг Буно, Деметер Фарович и Никола Детровиц), а на запад до Триест и Венеция (*„Маникати Сафрано и синове"*, братята Йоан и Константин Дан). Някои градове от очертания регион се превръщат в предпочитано място за седалище на фирмите, където те полесно осъществяват както чисто търговски, така и сарафски операции. Такива градове, редом с централните и крайни точки Цариград и Виена, са още: Букурещ, Брашов, Сибиу, Серес, Сливен и др.

Големият подем на българската съдружеска търговия по направлението Дунав — Трансилвания — Австрия се очертава през XVIII в. — това е видно от годините, посочени в таблицата, преобладаващата част от които датират от втората половина на века. Различни са стоките, с които се търгува, но най-често това са: памук, вълна, коприна, кожи кордовани, сахтиян, шафран, боя, восък, изкупувани от земите, южно от Дунава и транспортирани към Брашов, Сибиу, Виена, а в обратната посока се изпращат монети и стоки на лукса.

Българските фирми в региона, макар и ранни като време на своето съществуване, създават много добра организация на дружествена търговия. Те изграждат и използват предимствата на **търговската мрежа** — самите фирми резидират в един от големите градове — търговски средища, а по определен повод и за конкретна стока образуват кратковременно дружество с друга фирма в друг град. По този начин изпълнението на сделката се улеснява в максимална степен, тъй като се използват едни и същи кервани и посредници. Търговските посредници и тези, които осигуряват транспорта, са най-често местни от Влахия хора. Те добре познават пътищата в района и подобно на фирмите, които обслужват, също прилагат дружествената форма на организация на своята дейност. Задължително е условието при образуването на временно търговско дружество между две или повече фирми то да се пази в тайна. Освен стоки, по така изградената търговска мрежа редовно тече и информация за предлаганата по пазарите продукция, за цените, за монетните курсове и пр.[14]

Интересен е фактът, че всяка от споменатите фирми влиза и в ролята на банкер на едно или няколко дружества в други пазарни центрове на региона — това е пътят на самофинансирането на тези

български търговци при отсъствието на *„собствена"* държавна институция, която да се ангажира с подобна дейност. В крайна сметка капиталите се насочват към Виена, където се счита, че тяхната сигурност през ранната епоха е най-голяма. Няма съмнение, че българските фирми редовно водят своето счетоводство, като доказателство за това намираме в сведението, че дружеството на братята Димитри, Георги и Янаки Йоан Марко, което е в конкуренция с *„Маникати Сафрано и синове"*, е обвинено от тази последната фирма, че притежава втори таен баланс, а не този, който показва пред своите кредитори[15].

Втората половина на XVIII в. е времето, когато се появяват първите по-крупни български фирми, впечатляващи със замаха и обхвата на своята търговия, с основно седалище вътре в българските земи. Преходът от чуждото влияние и подражание към собствения опит вече е извършен. И един от новаторите в тази област е **хаджи Христо Рачков** — габровският търговец, който организира производствено-търговската си дейност предимно на съдружески начала.

Интересна е биографията на хаджи Христо Рачков. Тя разкрива проблемите, но и завоеванията на новопоявилия се в българското възрожденско общество типаж на буржоата (търговец, манифактурист, предприемач) в трудната и изпълнена с обрати епоха на прага на два века — XVIII и XIX. Христо се занимава с търговия (в неговия тефтер са отразени 122 вида стоки, с които той търгува в течение на близо 40 години — от 1782 до 1821 г.); организира широкомащабно манифактурно производство на коприна, обхващащо централнобългарските селища Габрово, Търново, Казанлък, Свищов, Ловеч, Стара Загора, Пловдив, Хасково и много други, та чак до Одрин; занимава се със сарафство и лихварство; изявява се като голям дарител и обществен деец: спасява своите съселяни от кърджалийско нападение през 90-те години на XVIII в., през 1803 г. отпуска заем от 4000 гроша на Габровската община, строи чешми, дарява църкви и манастири; включва се в хетеристкото движение, което подготвя гръцката *„завера"* (въстание) през 1821 г. За успехите на търговско-предприемаческите инициативи на Христо Рачков свидетелства внушителното му състояние — през 1803 г. то възлиза на 73 507 гроша (недвижими имоти, стоки, кредити), а през 1827 г., вече след смъртта му, неговите наследници притежават имущество за 96 091

гроша. Богатството и авторитетът, натрупани през годините, дават основание на неговите съвременници да твърдят: *„Султан Махмуд първи в Цариград, х. Христо втори в Габрово"*. В навечерието на гръцката *„завера"* Христо Рачков подпомага балканската революция, като отпуска кредит от 100 000 сребърни гроша на Цариградската патриаршия. Народната памет е запазила сведението, че в негова габровска воденица са били укрити 12 000 коли пушки и 40 товара с барут и куршуми. След залавянето и обесването на цариградския патриарх Григорий и последвалата екзекуция на много видни и заможни българи, участвали в хетеристкото движение (*„Филики етерия"*), хаджи Христо слага край на живота си (април 1821 г.), за да запази близките си от неприятности с властите, а имотите си от конфискация[16].

Най-ранните данни за търговски дружества с участието на Христо Рачков са от 80-те години на XVIII в. и се отнасят за времето, в което младият габровски търговец се отделя от баща си и започва своята самостоятелна търговска дейност. Още от самото начало той проявява афинитет към съдружеската търговия, като с дата 1782 г. (и следващите години) отбелязва следното в своя тефтер: *„Зехме от Йонка кофари* (катинари) *сас Цача за Озончово* (Узунджовския панаир[17]) *делихме по 60 гр."*, *„Станахме сас Хасан ага ортаци* (съдружници) *земахме пистил делихме 60 гр."*, *„На Сливен[18] станахми ортаци сас Колио Сикина и с Колио х. Владюва делихме по 80 гр."*, *„Станахме сас Велча ортаци зехме жито делихме по гроша 250"*, *„На другото лето от коприна дадохме х. Велчо и Маноилу х. Досю та спичелих 300 гр."*, *„Зехме сас х. Велча ичомик* (ечемик) *делихми си по 110 гр."*, *„Станахме сас хаджи Досю ортаци спичелихме по 2 500 гр."*[19]. Впечатлява големият брой на дружествата, в които се включва Христо Рачков и на които вероятно самият той е инициатор. Очевидно сдруженията с участието на този габровски търговец биват поне два вида — едните се създават за съвсем конкретни и скромни като замисъл и реализация сделки (например дружеството с Хасан ага за търговия с пестил, донесло му печалба едва от 60 гроша), а други съществуват по-дълго време и се отнасят за попечеливши дейности. От този последния вид вероятно е дружеството с хаджи Досю, което осигурява на Христо внушителната печалба от 2500 гроша.

Със сведения за търговски сдружения изобилства тефтерът на

хаджи Христо Рачков и през следващите години: *„1795 сортачи* (сдружи) *са Пенчо сас х. Велча същата година делиха по 120 гр."*[20], *„Да са знае сортачихми са сас хаджи Досю и Петко и ази на три комисим 1796 штем зель от агите коприна ... 9 868 оки 165 драма"*[21], *„На агата що давам за коприна полици орташки х. Велчо, кир Йонко, Маноил, Гою и ази питина* (петима ?) *ортаци придавами ги на Кюсе Кихат 1802 юний 3 ден Търново"*[22] и т.н.

Най-много търговски дружества хаджи Христо изгражда в копринарството — основната негова търговия в края на XVIII и началото на XIX в., когато в тази си дейност той ангажира между 55 000 и 70 000 гроша капитал, негов и съдружески[23]. На съдружески начала той изкупува стоката от производителите, на съдружески начала я пласира в чужбина. Така например, през 1796 г. в съдружие с хаджи Досю и Петко Христо изкупува огромното количество от 4868 оки и 185 драма коприна; стоката е доставена от 18 селища в Търновско и Габровско с помощта на голям *„щаб"* агенти и посредници, чиято намеса е необходима поради изключително трудоемката дейност; копринатa е пренесена до Русе и Свищов, откъдето е изнесена зад граница по посока към Букурещ, а оттам към Москва и Брашов[24]. Предимно на съдружеска основа до 1801—1802 г. партньори в пласирането на копринатa на Христо Рачков в Букурещ са хаджи Досю (Теодосия Йовчев) и хаджи Иван (Йонко) и хаджи Велчо Мустакови, също видни български търговци с потекло от Габрово. Именно те прехвърлят стоката нататък по търговската верига, към Москва, където тя се приема и пласира на руския пазар от други българи, габровците по произход Христофор и Никифор Априлови и Пенчо хаджи Кръстев. Така чрез временно действащи търговски дружества (само за осъществяването на конкретни сделки), но с участието на едни и същи търговци, се обхващат трите звена на веригата — предприемачът на място в *„българско"*, който осигурява стоката, търговците — посредници в Букурещ, които я препращат, и търговците в Москва, които я продават и отчитат печалбата[25].

Съдружеските отношения са изрядно регламентирани чрез търговски договори, а те подсказват водещите позиции в сдруженията на Христо Рачков, вероятно заради по-големия капитал, с който той се включва в тях. На 17 декември 1799 г. е подписан договор, по силата на който се сдружават Христо Рачков, хаджи Йона

(х. Иван Мустаков) и Никифор Априлов. Предмет на дейността на дружеството е пласирането в Москва (*„проводихме в Москва на Никифора"*) 529 оки и 200 драма коприна на стойност 10 000 гроша. Документът предвижда след приспадането на разходите печалбата или загубата да бъде разделена в съотношение 2:1 в полза на Христо Рачков[26].

Търговската кореспонденция на хаджи Христо Рачков очертава трите основни начина на реализация на коприната по пазарите в Османската империя и в чужбина през епохата: ***„на ортак"***, ***„с комисия"*** и ***„с пазар"***. Първата форма може да бъде отъждествена с регламентираното в модерното търговско законодателство **събирателно дружество**, при което съдружниците са солидарно ангажирани с трудово и капиталово участие. Втората форма силно напомня на командитното дружество или по-точно на ранната **команда**, при която средствата идват от външен кредитор, а търговията *„с пазар"* означава свободно самостоятелно присъствие на търговеца в сделките. От тефтера на хаджи Христо е видно, че най-практикуваната от него (а вероятно и от другите български търговци през епохата, занимаващи се с копринарство) форма е тази *„на ортак"*[27].

Освен в търговията с коприна, Христо Рачков прилага дружествените отношения и в другите области на разностранната си търговска дейност — в търговията с жито и зърнени храни, в сарафлъка и т.н. Почти винаги при по-крупни сделки и при търговия на едро той прибягва до изграждането на търговско дружество — кратковременно, с определена търговска цел. Забелязват се и други особености на създадените от хаджи Христо дружества, впрочем характерни за българския (а и за балканския) пазар тогава — в търговската му практика някак странно, но логично се съчетават по-затворените *„родински"* с откритите *„външни"* съдружески взаимоотношения. Предпочитание се дава на търговското сдружаване с най-близките родственици, вероятно като гаранция за лоялност и коректност в тежките условия на османския пазар през размирната епоха — дълги години негови съдружници са брат му Пенчо, шуреят Христо, баджанакът Симеон. И паралелно с това той не пренебрегва сдружаването с близки и добре познати иноверци, най-вече с турци, може би и поради житейската си философия, *„че с агите кавга не бива"*[28]. Повтаря се добре познатият навсякъде из модерна Европа модел — повечето от агентите-посредници на хаджи Христо след години съвместна дейност и след като се замогнат стават негови съдружници[29].

Интерес представляват и наблюденията върху начина, по-който габровският търговец списва своя тефтер, още повече, че това е един от най-ранните исторически извори от този вид, запазени в нашите архивохранилища. Повечето сметки са водени по простия, едностранен (ако трябва да използваме терминологията от епохата — по *„аплографски"*) метод. Паралелно с него обаче в тефтера ставаме свидетели и на едни от първите документирани у нас примери на двустранно (*„диплографско"*) счетоводно записване. Така на страница 23, след старо скъсване на няколкото предишни листа, е оцеляла само дясната страница от диплографското записване с текст: *„...Станюв Габровл*[и]*й Да Зема 1796 Сливен"*. От 24 до 51 страниците в тефтера са специално разчертани, за да бъде улеснено двустранното записване. В този раздел попадат баланси на търговеца за периода 1791—1799 г., но нито един от тях не е приключен. Това е нагледно доказателство за трудния начален път на новата техника, все още недобре усвоена от Христо Рачков. Редом с това прави впечатление, че добрият християнски морал на търговеца не е *„загърбен"* дори в такава конкретна материя, каквато е счетоводната. Ето как на стр. 50—51 е оформен баланс за 1799 г.:

1799:
ВО СЛАВУ БОЖИУ

ДА ДАВА	*ДА ЗЕМА*
Що земам от хаджи Велча за Сливен	*Що давам на хаджи Велча сухи* [пари]
хисап [сметка] *с кир Станоила що съм земал*	*що сам дал на кир Станоила що пиша надолу 1802 марта 18 сига сторихме хисап начисто*

Диплографско записване, макар и епизодично, се среща и за някои от по-късните години, представени в тефтера. С дата 12 март 1803 г. по този начин е описан капиталът на Христо Рачков в Търново, където междувременно вече е пренесена (от 1795 г.) основната дейност на търговеца. Капиталът възлиза на над 43 000 гроша, но сметката отново не е изравнена[30]. Затова пък друга сметка от предната 1802 г. е оформена по-ясно и по-близо до правилата на двустранното счетоводство[31]:

сторихме го хисап 1802 марта 18 ден щото пише надолу туй сам зел начисто	
.....	.....
..... *154 гр.*	*оставам да земам иази 154 гр.*

Тефтерът не е воден системно, в него липсват цели периоди (1785—1790 г., 1807—1808 г., 1821—1823 г., 1825—1826 г., 1830—1831 г.), липсват и цялостни годишни баланси. Освен счетоводна информация, той съдържа и копия на писма (кореспонденция), копия на търговски договори, на записи (*„тюмюсюци"*), завещанието на Христо Рачков преди тръгването му за поклонение на Божи гроб (*„хаджилък"*) с дата 2 септември 1803 г.[32]; в него дори има записана на гръцки език индулгенция (патриаршеско писмо за опрощаване на грехове)[33]. В тефтера на хаджи Христо преобладава използването на арабски цифри, но се срещат и няколко сметки, направени с турски цифри[34], както и такива с църковно-славянски букви (например за 1796 г.)[35] — практика, вероятно породена под руско влияние. В следващите години тази еклектика ще изчезне и ще остане употребата единствено и само на арабски цифри, както навсякъде по света. Всичко това показва трудното начало в налагането на модерната счетоводна документация в дейността на българския ранновъзрожденски търговец и търговска фирма, респективно *„бавните"* първи стъпки в проникването на модерната търговска и счетоводна култура у нас.

Осемнайсети век представлява важен начален период в развитието на модерните търговско-правни знания и структури на българина-възрожденец — както за този, който живее и търгува зад граница, така и за онзи, който е останал в *„българско"*. В новото XIX столетие ще настъпят съществени промени в организацията и мащабите на българското търговско дружество, които ще го доближат до съвременния европейски модел, но тези промени са *„закодирани"* още през Ранното възраждане и без доброто познаване на историческите процеси и закономерностите на епохата те не биха могли да бъдат изяснени.

БЕЛЕЖКИ

1. Велики, К. За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. — Исторически преглед, 1959, № 6, с. 62.

2. Маслев, Ст. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII в. София, 1991, с. 58—59.

3. Papacostea-Danielopolu, C. Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718–1738). – Revue des études sud-est européennes, IV, Bucarest, 1966, N : 3–4, p. 476–477.

4. Панова, Сн. Българските търговски компании на австрийския пазар през XVIII в. София, 1996, с. 69—72.

5. Телбизов, К. Български търговски колонии в Трансилвания през XVIII в. Изд. на БАН, София, 1984, с. 127.

6. Пак там, с. 126—127.

7. Пак там, с. 127.

8. Пак там, с. 128.

9. Панова, Сн. Българските търговци през XVII в. София, 1980, с. 89—91.

10. Пак там, с. 89, 90.

11. Пак там, с. 90.

12. Маслев, Ст. Търговията между българските земи и Трансилвания..., с. 75.

13. Данните са по: **Панова, Сн.** Българските търговски компании на австрийския пазар ..., с. 72—95. Снежка Панова ползва както непубликувани материали от румънските архиви, така и следните основни документални публикации: Catalogul documentelor romine°ti. Vol. I, Bucure°ti, 1955; **Limona, D., E.,** Catalogul documentelor greçe°ti din Archivele Statului de la orasul Stalin. Vol. I, Bucure°ti, 1958; Catalogul documentelor din Archivele statului Sibiu. Vol. I, Bucure°ti, 1966–1967.

14. Панова, Сн. Българските търговски компании на австрийския пазар ..., с. 95–97.

15. Пак там, с. 81.

16. По-подробно за живота, стопанската и обществената дейност на х. Христо Рачков в: **Цончев, П.** Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания. Второ издание, София, 1996, с. 596—609; **Тодоров, Н.** Филики етерия и българите. София, 1965, с. 60, 85; **Тодоров, Н.** Балканските измерения на гръцкото въстание от 1821 г. Приносът на българите. София, 1984, с. 59, 81; **Янева, С.** Хаджи Христо Рачков. — Кой кой е сред българите XV–XIX в. Изд. „Анубис", София, 2000, с. 235—236.

17. Най-големият панаир в българските земи през XVIII–XIX в., посещаван както от български търговци, така и от такива от другите османски провинции, а и от много чужденци.

18. Става въпрос за Сливенския панаир — също един от най-големите през епохата.

19. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий" — София, Български исторически архив (по-нататък НБКМ, БИА) II А 7807 — Тефтер на х. Христо Рачков и на сина му Петър х. Христов (1782—1834), с. 172.

20. НБКМ, БИА II А 7807, с. 173.

21. Пак там, с. 176.

22. Пак там, с. 192.

23. Янева, С. Стопански практики през Възраждането — търговският тефтер на х. Христо Рачков, опит за микроанализ. — сп. Исторически преглед, 2003, № 3—4, с. 62.

24. НБКМ, БИА II А 7807, с. 176, 65, 88; **Янева, С.** Стопански практики през Възраждането ..., с. 33.

25. Янева, С. Стопански практики през Възраждането ..., с. 34—36.

26. Цончев, П. Из стопанското минало на Габрово..., с. 475—476.

27. Янева, С. Стопански практики през Възраждането ..., с. 35.

28. Цончев, П. Из стопанското минало на Габрово..., с. 605.

29. Янева, С. Стопански практики през Възраждането ..., с. 39, 50, 51, 60.

30. НБКМ, БИА II А 7807, с. 13.

31. Пак там, с. 3.

32. Пак там, с. 20.

33. Пак там, с. 114—116.

34. Пак там, с. 30, 31.

35. Пак там, с. 28, 48, 139.

Значителни постижения, бъдещи перспективи и посоки на развитие на финансовата отчетност

Постижения в процеса на финансово отчитане

Големите компании значително се повлияха от преминаването към Международните стандарти за финансови отчети (МСФО), като пренастроиха системите си в съответствие с новите изисквания. Компаниите отбелязаха значителен напредък по отношение на внедряването на нови счетоводни приложения, чрез които се автоматизира процесът на обработка на документацията и се спестиха ресурси и време при съставянето на финансовите отчети. Резултатите от проучване показват, че използването на подобри технологии и приложения позволи на съставителите на отчети да отделят повече време за анализ, като резултат се подобри вътрешният контрол и участниците в процеса сега насочват вниманието си повече върху качеството, точността, отговорността на финансовата информация и работят по засилване ролята на одита. В тази посока се отбелязва, че регулаторните и надзорните органи също са засилили контрола върху финансовата отчетност. Листваните компании сега са обект на внимателно изследване от регулаторните органи, които следят за вярното и точно представяне на информацията и за спазването на общоприетите счетоводни принципи при изготвянето на отчетите. Листваните компании постигнаха значителен успех, като по настояване на Европейската общност приеха МСФО в техните консолидирани отчети от 2005 година, което доведе до съпоставимост и прозрачност на финансовата информация.

Бъдещи приоритети за подобряване на финансовата отчетност

Резултати от проучване показват стремеж към хармонизиране и приближаване към единни глобални стандарти за финансово отчи-